

ΜΕΡΙΚΕΣ ΠΤΥΧΕΣ ΤΗΣ ΠΡΩΙΜΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΟΥ ΕΥΞΕΙΝΟΥ ΠΟΝΤΟΥ

Η άφιξη και η πρώτη μόνιμη εγκατάσταση των Ελλήνων

Δρ Ηλίας Πετρόπουλος
Ιστορικός - Αρχαιολόγος

Για πολλά χρόνια ήταν, και εν μέρει παραμένει ακόμα, κοινή μεταξύ ιστορικών και αρχαιολόγων η άποψη πως οι αρχαίοι Έλληνες δεν ήταν σε θέση να πλεύσουν στα σκοτεινά νερά του Ευξείνου Πόντου, προτού ανακαλύψουν τη γνωστή πενητόκοντορο ("πενηντάκωπη")¹, γύρω στο 680 π.Χ. Συνεπώς, κατά την ίδια άποψη, ο ελληνικός αποικισμός του Πόντου πιθανώς να ξεκίνησε λίγο αργότερα. Βέβαια, δεν έλειψαν από την επιχειρηματολογία οι υπερβολές και οι ακρότητες, όπως η α priori τοποθέτηση ότι οι Έλληνες καθ' όλη τη διάρκεια της αρχαιότητας δεν μπόρεσαν να αντιμετωπίσουν τις δυσκολίες που δημιουργούσαν τα αντίθετα θαλάσσια ρεύματα² κατά την είσοδο στην Προποντίδα. Με τον τρόπο αυτόν, από το σύνολο των αρχαίων γραπτών μαρτυριών του *ποντικού* αποικισμού εξοβελίσθηκαν όλες εκείνες οι αναφορές, στις οποίες γινόταν μνεία της θρυλικής και γοητευτικής εκστρατείας των Αργοναυτών θαλασσοπόρων. Κατά συνέπεια, κάθε αναφορά για δραστηριότητα που είχαν αναπτύξει, σύμφωνα πάντοτε με τις αρχαίες πηγές, οι Αργοναύτες στον Πόντο, τη θεωρούσαν μύθο και φαντασία³.

Κάποιοι άλλοι επιστήμονες όμως, βασισμένοι σχεδόν κατ' αποκλειστικότητα στην αρχαία γραμματεία⁴, υποστήριξαν τη διαμετρικά αντίθετη άποψη, ότι δηλαδή από το 13ο αιώνα π.Χ. οι αρχαίοι Έλληνες επιχειρούσαν (αν και συνήθως αυτό περιγραφόταν ως τυχαίο γεγονός) να εισδύσουν στη Μαύρη Θάλασσα για εμπορικούς κυρίως σκοπούς. Η άποψη αυτή θεμελιώθηκε από τον Ρώσο επιστήμονα, ακαδημαϊκό Μπλαβάτσκι, ο οποίος για να τεκμηριώσει τη θέση του χρησιμοποίησε και τα λίγα, για τη εποχή του, αρχαιολογικά δεδομένα⁵. Παρόλο που αρκετά πορίσματα του Μπλαβάτσκι σήμερα αμφισβητούνται, θεωρούμε ότι η μέθοδος τεκμηρίωσης των θέσεών του βάσει αξιόπιστων πηγών, όπως τα αρχαιολογικά ευρήματα, είναι επιστημονικά ορθή. Για το λόγο αυτόν θα προσπαθήσουμε, στα πλαίσια του παρόντος πονήματος, να παραθέσουμε όλες τις πρώιμες αρχαιολογικές μαρτυρίες που προέρχονται από ολόκληρη την παραλία του Πόντου, ώστε στη συνέχεια να προχωρήσουμε σε κάποια συμπεράσματα.

Οι πρώτες επαφές Ελλήνων με την περιοχή της Ανατολίας, δηλαδή της μικρασιατικής χερσονήσου, πιθανολογείται πως έγιναν ήδη κατά τη Μυκηναϊκή περίοδο⁶. Μυκηναϊκή κεραμική έχει αποκαλυφθεί, προς το παρόν, μόνο στο νότιο τμήμα της Μαύρης Θάλασσας, κοντά στην πόλη Masat, η οποία βρίσκεται περίπου 20 χλμ. νότια της Σαμφούντας. Πρόκειται για την τοποθεσία Masat Hüyük, όπου σε δύο

επίπεδα Χεττιτικής περιόδου⁷ βρέθηκε μυκηναϊκή κεραμική. Στο ένα από τα δύο αυτά επίπεδα (το υψηλότερο) αποκαλύφθηκαν περί τα έξι απλά διακοσμημένα λαγίγια και ψευδόστομοι αμφορείς καθώς και σφραγίδες με ιερογλυφικά⁸, που δίνουν τη χρονολογία του αποθέματος περί το 1300 π.Χ., ενώ η υπόλοιπη κεραμική ανήκει στην Υστεροελλαδική περίοδο III A2-B⁹. Κατά τη γνώμη κάποιων ειδικών, η κεραμική αυ-

1. Ο ελληνικός αποικισμός από τον βοή ως τον δυο αιώνα π.Χ. Ανατολική Μεσόγειο και Ευξείνιο Πόντος.

τή δεν είναι δυνατόν να αποτελέσει βάσιμο επιχείρημα για την υπόθεση ότι ομάδα Αχαιών είχε κατορθώσει να πλησιάσει κατά την περίοδο αυτή τα παράλια του Ευξείνιου Πόντου¹⁰. Πέραν των αρχαιολογικών ενδείξεων που αναφέρθηκαν και μερικών ακόμη ευρημάτων¹¹ μυκηναϊκής προελεύσεως¹², δεν έχουν προς το παρόν αποκαλυφθεί άλλα της ίδιας περιόδου από την ευρύτερη περιοχή του Ευξείνιου Πόντου. Είναι συνεπώς επισφαλές να ειπωθεί σιδήρητη για τη δυνατότητα πλεύσεως των Μυκηναίων Ελλήνων στη Μαύρη Θάλασσα, αλλά βεβαί-

ως δεν μπορεί να αποκλειστεί εντελώς αυτό το ενδεχόμενο¹³.

Θα ήταν ίσως πιο ενδιαφέρον να σταθεί κανείς σε περισσότερο αξιόπιστα αρχαιολογικά δεδομένα για την ιστορική ερμηνεία του αποικισμού. Στη βόρεια πλευρά του Πόντου έχουν αποκαλυφθεί μερικές ενδείξεις πρώιμης γνωριμίας των Ελλήνων με την ευρύτερη περιοχή. Συγκεκριμένα, στο σημερινό νησάκι¹⁴ Μπερεζάν (το οποίο βρίσκεται στο λιμάνι που σχηματίζεται από τις εκβολές των ποταμών Δνεύπερου και Μπουγκ), σε στρωματογραφία του τρίτου τετάρτου

του 7ου α. π.Χ., βρέθηκαν θραύσματα μιας κύλικας του δευτέρου τετάρτου του ίδιου αιώνα¹⁵. Στην ίδια χρονική περίοδο ανήκουν και δύο άλλα θραύσματα κυπέλλου, που αποκαλύφθηκαν κατά την ανασκαφή του σκυθικού — ή μάλλον με γηγενή πληθυσμό — οικισμού Νεμίροβο¹⁶. Εκείνο που αξίζει να σημειωθεί είναι το γεγονός της τεράστιας απόστασης του οικισμού αυτού (πρίπου 400 χλμ. βορείως της παραλίας, στη ζώνη της δασοστέπας) από το Μπερεζάν. Από μια σύνομη μαπά στο χάρτη της αρχαίας Σκυθίας γίνεται αντιληπτό ότι οι αρχαίοι

Έλληνες, αμέσως μετά την άφιξη τους στα παράλια, και ενώ έκαναν αναγνωριστικές εξερευνητικές στην περιοχή, άρχισαν ταυτόχρονα να αναζητούν γειτόνους¹⁷. Επειδή, ως τα τέλη του 7ου αι. π.Χ., η πλησιέστερη σ'αυτούς ζώνη της στέπας ήταν σχεδόν ακατοίκητη¹⁸, καθόρθωσαν, δίχως σημαντικά εμπόδια, πλην βεβαίως των φυσικών, να πληθύνουν ανθρώπους που για πρώτη φορά αντικρίζαν και να συνάψουν μαζί τους σχέσεις, κατά πάσα πιθανότητα ειρηνικές¹⁹.

Τα ευρήματα που εν συντομία περιγράψαμε είναι, προς το παρόν, τα μοναδικά του δεύτερου τετάρτου του 7ου π.Χ. αιώνος από τα βόρεια παράλια του Πόντου. Τα αμέσως επόμενα αρχαιολογικά τεκμήρια ξεκινούν χρονολογικά από το 640 π.Χ. περίπου, ή και λίγο νωρίτερα²⁰. Στη σύγχρονη βιβλιογραφία γίνεται μνεία και κάποιων άλλων κεραμικών αγγείων, που κατά τη γνώμη των συγγραφέων ανήκουν κι αυτά στην ίδια περίοδο²¹, όμως δεν είναι απόλυτα βέβαιη η χρονολόγησή τους, γι' αυτό και δεν τα περιγράφουμε.

Όσα αναφέρθηκαν λοιπόν δειχθούν πως οι αρχαίοι Έλληνες γνώριζαν τη Μαύρη Θάλασσα ήδη κατά το δεύτερο τέταρτο του 7ου αι. π.Χ., δηλαδή γύρω στο 660²², ή και ακόμη νωρίτερα, αν λάβουμε υπόψη και τα διάφορα μυκηναϊκά ευρήματα. Στο συμπέρασμα αυτό συγκλίνουν και οι αρχαίες γραπτές πηγές Ελλήνων και Λατίνων συγγραφέων²³. Εκτός αυτού, σήμερα

2. Οι ελληνικές αποικίες στα παράλια του Ευξείνου Πόντου. Θέσεις αυτοχθόνων φύλων.

είναι αποδεδειγμένο και αρχαιολογικά πως ο πρώτος ελληνικός οικισμός στη βόρεια παράλια της Μαύρης Θάλασσας είχε ιδρυθεί λίγο μετά τα μέσα του 7ου αι. στη χερσόνησο του Μπερεζάν, ενώ ο δεύτερος εμφανίστηκε λίγο αργότερα στο χώρο του Ταγκανρόγκ²⁴, πλησίον του ποταμού Τανάιδος (Τάναις, ο σημερινός Ντον), στην Αζοφική Θάλασσα. Συνεπώς, η προσπάθεια που γίνεται από πλευράς κάποιων αρχαιολόγων²⁵ κυρίως, να αποδείξουν ότι οι πρώτοι Έλληνες εμφανίστηκαν στα βόρεια παράλια του Ευξείνου Πόντου μετά το 630 π.Χ. και όχι νωρίτερα, και μάλιστα η φράση: "ασήμαντη και ίσως εποχιακή

εμφάνιση των Ελλήνων στα πρώιμα χρόνια με εγκατάστασή τους, που αρχίζει μόνο περί το 600 π.Χ."²⁶, θα μπορούσε να θεωρηθεί αντιεπιστημονική.

Some Aspects of the Early History of the Black Sea

E. Petropoulos

Recent archaeological findings have altered the theories concerning the voyages of Greeks in antiquity: the first Greek settlement on the northern coast of the Black Sea was founded about the mid-7th century BC, however the Greeks had already known the area, as the Mycenaean finds discovered there prove. Consequently, the theory that dates the colonization of this area in 600 BC is not valid any more.

Σημειώσεις

1. Carpenter, R., «Greek penetration of the Black Sea», *American Journal of Archaeology (AJA)*, τόμ. 5, 1948, σσ. 1-10. — Korfmann, M., «Troy: Topography and Navigation», *Troy and the Trojan War*, 1986, σσ. 6-7, ιδιαίτερα στη σ. 7: «the navigational realm of Troy — or Hisarlik — extended eastward only as far as the Sea of Marmara (the Propontis) and did not reach into the Black Sea». (Το ναυτικό βασίλειο της Τροίας [σημερινό Χιζιρλίκ] εκτεινόταν, ανατολικά μόνο, ως τη θάλασσα του Μαρμαρά [την Πριποντίδα], και δεν έφθανε ως τη Μαύρη Θάλασσα).
2. Carpenter, R., 1948, σ. 1: «it was never possible to sail through the straits» (Ήταν εντελώς αδύνατο να πλεύσει κανείς διέσωσε πορθμών). Πολύ σωστή η παρατήρηση του B.W. Labaree, βιοσημείο οι αναφορές αρχαίων γράφων (π.χ., του Δημοσθένη), για τις εμπορικές δραστηριότητες της αρχαίας Αθήνας με τις πόλεις του Πόντου: «... it was regularly possible to sail through the Bosphorus. In no other way could the Greeks carry on an active trade with the Pontus». (Μπορούσε κανείς να πλεύσει κανονικά στο στενό του Βοσπόρου. Οι Έλληνες με κανέναν άλλο τρόπο δεν θα μπορούσαν να κρατάνε οικείο το εμπόριο με τον Πόντο.) (Labaree, B. W., «How the Greeks sailed into the Black Sea», *AJA*, 1957, τόμ. 61, αρ. 1, σ. 33.) Επιπλέον, προσθέτουμε και τη μνεία του Πλούταρχου για τη γνώση αποστολή των Αθηνών στον Πόντο με επικεφαλής τον στρατηγό Περικλή ένα σχεδόν αιών πριν (Πλούταρχος, Περικλής, 20).
3. Για παράδειγμα, αναφερόμαστε στη αποσπαστική δράση των Αργοναυτών στην περιοχή της Σινιάτης, της Δύσης πλέον πρόσφατης απόψεως επί αυτού βλ.: Langella, A., *Sulle origini di Sinope. Analisi della tradizione precolonia e coloniale*, Napoli, 1997, σσ. 53-86.
4. Είναι γνωστό οι απόψεις που υποστηρίζει κατά καιρούς ο ιστορικός A.J. Graham (όπως π.χ. στο: «The colonial expansion of Greece», στο *Cambridge Ancient History III*, 2nd ed., Cambridge, 1982, σσ. 123-126), αντιμετώπιζοντας ενόψει της θεωρίας που αυτές προκάλυπταν οι ιστορικοί και κυρίως οι αρχαιολόγοι (π.χ., Boardman, J., «Olbia and Berezan: the early pottery», *The Greek colonization of the Black Sea Area*, Stuttgart, 1966, σσ. 201-204).
5. Blavatskiy, V. D., «Archeologisch Bospor» (Ο αρχαίος Βοσπόρος), στη σειρά *Materialy Instituta Arheologii*, της Ακαδημίας Επιστημών ΕΣΣΔ, αρ. 33, 1954, σσ. 7-44 (στα Ρωσικά). *Tou Iliou, Ocherki istoriki stolitsi Bospora* (Ποντικαίο: Μελέτη της ιστορίας της πρωτεύουσας του Βοσπόρου), Μόσχα, 1964, σσ. 15 κ.ε., στα Ρωσικά. Danov, Chr. M., s.v. Pontos Euxinos, *RE Suppl. 9* (1962), col. 1050-55. Drews, R., «The Earlier Greek Settlements on the Black Sea», *Journal of Hellenic Studies*, 96, 1976, σσ. 18-31.
6. Όπως φαίνεται από το «Achilles in Anatolia: The inscribed "Mycenaean" sword at Hattusass and its possible implications: Eric H. Cline, *Xavier University*, *AJA*, 1995, τόμ. 99, αρ. 2, σ. 335.
7. Mee, Chr., «Aegean trade and settlement in Anatolia in the 2nd millennium BC», *Anatolian Studies (AS)*, τόμ. 28, 1978, σσ. 132-133. Mellink, M., «Archeology in Asia Minor», *AJA*, τόμ. 88, 1984, σ. 445. *Tou Iliou*, «Archeology in Asia Minor», *AJA*, τόμ. 89, 1985, σ. 558.

8. «Some six flasks and stirrup jugs, apparently small in size and simple in decoration, and hieroglyphic bottles which date the deposit circa 1300 B.C.» (Κάπου έξι φιάλες και λήγυνη που φαίνεται μικρές στο μέγεθος, με απλή διακόσμηση και με ιερογλυφικά σφραγίσματα, οι οποίες χρονολογούνται την απόθεση περί το 1300 π.Χ.); Meer. Chr., ό.π., 1978, n. 132.

9. Orl., 16. French, D.H., «Mycenaean in the Black Sea», *Études Préhistoriques*, I, 1962, σπ. 19-30. Έως η επίσκεψη των Αρχαίων στον Πόντο δεν ήταν βέβαιη η διάδοση. Για πιο λόγο είναι ακόμα αποδέκτης το ενδεχόμενο η αρχική τους να είχε προεπιληφθεί οδοιπόροι; (Hopfer, R., O πρώτος Έλληνας, Θεσσαλονίκη 1993, σ. 125.) Άλλαμνη η παρουσία του μυκηναϊκού θραύσματος στην ενδοχώρα της Ανατολίας (βλ. παραπομπή 5) συνιστά υπέρ της άποψής αυτής. Πέραν αυτού, μαρκεται μερικές δεν παύουν να υποστηρίζουν ότι κατά τη διάρκεια της ύστερης Χαλκοκράτιας σφραγίσ (μετά) Βαλκανικών και Ανατολικών υπηκόων. (Thissen, L., «New insights in Balkan Anatolian connections in the late Chalcolithic. Old evidence from the Turkish Black Sea littoral», *AS 43*, 1993, σπ. 207-237.)

11. Σύστημα κατάταξης των θέσεων του Ειζηνίου Πόντου, όπως άρχισαν άρα βρέθηκε μνημονικά κατά, υπάρχει στο βιβλίο του Τσεσλιτσάκι, G.R., «Greek penetration of the Black Sea», *The Archaeology of the Black Sea*, London, 1986, σπ. 20-22. «Greek colonization of the Black Sea Area: Stages, Models and Native population», *The Greek Colonization of the Black Sea Area*, Stuttgart, 1998, σπ. 10-14. Στον ίδιο κατάλογο συμπεριλήφθηκαν και πολλές αρχαιολογικά ευρήματα που η χρονολόγησή τους φέρνει μέχρι και τον άδυο αιώνα π.Χ. Αξίζει, όμως, να γίνει μια συστηματική ανάλυση των ευρημάτων, τα οποία δεν έχουν ελεγχθεί. Πρόκειται για κάποιες φιάλες που έχουν αποκαλυφθεί στο βόρειο τμήμα της Μαιώας Θάλασσας. Η πρώτη άποψη προέρχεται από την περιοχή του Κιανόφου (ή την παρουσία της σημερινής Δημοκρατίας της Μολδοβίας) και από διάφορους διάφορους τόπους (κυριολογία της περιοχής του ποταμού Δνέπροφου στην Αρχαιολογία Ουκρανικού Σόβιετου. ΗΓ αρχαιολογία της Σαβιερικής Δημοκρατίας της Ουκρανίας). Κίεβο, 1985, τόμος 1, σπ. 524 κ.ε., στα Ρωσικά). Η δεύτερη άποψη εστιμάται κυρίως στην περιοχή της Κωνσταντινούπολης άρα άδων χρηματοποιείται ως βέβαιη για τη χρονολόγησή τους. Η χρονολόγησή τους φέρνει μέχρι και τον άδυο αιώνα π.Χ. (Hopfer, R., O πρώτος Έλληνας, Θεσσαλονίκη 1993, σπ. 20, 20 κ.ε.). Ο αρχαιολόγος θεωρεί ότι οι συγκεκριμένες θέσεις ανήκουν στην προϊστορική περίοδο 11ου και 10ου αιώνα π.Χ.). Όπως διαβεβαιώνει από την πλευρά των αρχών, γενικά οι βεβαιότητες ως κομμάτια εμφανίζονται κατά τους ιστοριογραφικούς χρόνους, ένα ευρεία διάδοση προέρχεται για τη Γουατερμική περίοδο (Μικροκουρ-Σιμπίρσκ, ή, Αρχαιολογία των πρώτων ελληνικών χρόνων, Αθήνα 1997, σ. 131). Την άγνοια της ύστερης απόθεσης τόσο πρώτων, για να δεσμεύσει του Πόντου τουλάχιστον, χρονολογούνται, δημοσιεύονται παραβλέπονται ή γίνονται μετριοπαθείς στο ως μέση της σημερινής Ουκρανίας. Αν και η δυνατότητα της θαλάσσιας μεταφοράς τους φαίνεται άρκετα τολμηρή (όχι άμα και παρανοήσιμη), δεν αποκλείεται η χρονολόγησή τους. Το τελευταίο ενδεχόμενο ανοίχεται, ίσως βεβαίως, από τη χαρακτηριστική περιγραφή που Ηρόδοτος στο έβδομο βιβλίο του. Εκεί αναφέρεται κάποιες το μικρότερες τάξεις που βρέθηκαν στο νότιο τμήμα των Υπερβορέων, με προσοχή να κούνην για τη δάμνη Ηρόδοτος, IV, 83). Ο πατεριστής της ιστορίας αναφέρει ότι τα άρα περιούσια από τους Υπερβορέους στα μέρη των Σκυθών, και από εκεί μεταφέρονται διαδοχικά στους γειτονικούς λαούς προς τα δυτικά, μέχρι τη θάλασσα Αιγαίου, από όπου συνεχίζονται την περαιτέρω προς την άκρη. Έως και 1000 μακρόχρονη και περιπετειώδη διαδρομή μεταφοράς των κερών δεν περιούσια μόνο η αυτιά, αλλά παράλληλα επινοηματοποίηση και η αντίστοιχη κατεύθυνση αποστολής των κερών, όπως π.χ. περιούσια.

12. Το ευρήματα αυτά, σε συνδυασμό με τη αναφορά των αρχαίων συγγραφέων, επιβεβαιώνουν, τρώνν την, τα λόγια της παλαιάς ιστορίας: «Non timane che vedere in questi vasi una identificazione di consistenza che è stata accertata, cioè il livello di base può essere risalente al VII sec. A.C. (C) (απόμνη να δομεί ο αυτοκτός τους στήγιες με διαπιστωμένη των γειωτών που είχαν σφραγιστεί οι Έλληνες από τον Ειζηνίο Πόντο, του οποίου η υψηλότερη στάθμη θα μπορούσε να αναφέρεται στην περιοχή Μικράς Ασίας (καθ όσον να δομεί αν άπομνη για μια γινόμενη ή άμνη), και του οποίου η πιο χαμηλή στάθμη μπορεί να είναι μεταγενέστερη από τον 7ο π.Χ.) (Αγγλία, Α. ό.π., σ. 91, σπ. 16).

13. Αρμάκης Μαρκελιάνος, XIII, 8, 25, όπου ο Άππιανος συγγραφέας, περιγράφοντας τη χώρα των Κόκκων, αναφέρει μεταξύ άλλων (αγγλικά): «... Αχαι, qui bello antiquo quodam apud Troadem consummato, non cum apud Helena captivetur, in aedibus prodidere non nulli, in Pontum hellenicis vestes ante adde... (Ο Άππιανός, μετά το τέλος του προηγούμενου πολέμου στην Τροάδα... δεν πρόκειται για τον πόλεμο των Τροάδων, αλλά για τον πόλεμο της Κωνσταντινούπολης, όπως διαπιστώνεται κείμενα ιστορική... παραβλέπονται από την πορεία τους, χωρίς να είναι άπομνη για τον πόλεμο των Τροάδων.)

14. Σήμερα θεωρείται ότι κατά την αρχαιότητα το νησί των Χερσονήσων (Schegol, I. B., «Zemleli po dnevnyy geografi i topografi Malaya Tivdy», (Παρουσίαση στην αρχαία γεωγραφία και τοπογραφία της Σουμίας και της Τουρμίας), *Вестник Ленинградского ИИИ*, Μόσχα, 1965, σπ. 40, 40-117, στο Ρωσικό. Λαόν, V. V., *Gretcheskaya kolonizatsiya Severnogo Prichernomor'ya* (Ο ελληνικός αποικισμός της βόρειας Μαιώας Θάλασσας), Κίεβο, 1966, σπ. 128-137, στα Ρωσικά).

15. Κορκεϊνά, L. V., «Samiy rannyy obrazets persivnykh dvuzhatskikh keramik i razskorke na ostrove Berzazan'» (Το πρώτο βέβαια αρχαίο ελληνικό κεραμικό από τη συνοικία της Μερζαζάν, *Stroitelstvo Arheologicheskoye*, σπ. 240-242, της ίδιας χρονολογίας κείμενα, V. V. O n.e.s ostrova Berzazan' i yego znanitshestvo dlya razskorke anticheskikh poseleniy» (Η ρωδοκνηνητική κεραμική του 7ου π.Χ. και η σημασία της κατά τη μελέτη της πρώτης φάσης του οικισμού), *Stroitelstvo Arheologicheskoye* (Artistic production of ancient craftsman), Αλέξανδρ, 1982, σ. 8. O Boardman, αναφέρει την παρουσία των κεραμικών από τη γειωτική ανακάλυψη R. M. Cook κατά τον 6ο αιώνα π.Χ. και η σημασία της ως άμνη ή απομνηματισμού (Boardman, J., ό.π., 1998, σπ. 201-202). Πολύ πιθανόν να πρόκειται για το Cook, R. M., Dupont, P., *East Green Pottery*, London, New York, 1998, αλλά οι συγγραφείς αναφέρονται στην απομνηματιστική άμνη κεραμική από τη Μαιώα Θάλασσα, όπως και η χρονολόγησή τους φέρνει μέχρι και τον 640 π.Χ. και διάφορα άλλα ευρήματα από τοπικούς αρχαιολογικούς χώρους είναι παλαιότερα από όσα είναι άλλα ευρήματα προερχόμενα από τη ελληνική αποικία γύρω από τη Μαιώα Θάλασσα, όπως από μια άμνη που βρέθηκε σε θραύσματα στο Μερζαζάν. Έως πρόκειται για κάποια παρανόηση.

16. Για παλαιά χρόνια τα ευρήματα αυτά ήταν παραμυθία στις απόψεις του μουσείου Εμπριότ της Πετρούπολης. Χάρη όμως στις προσπάθειες της Ρωσικής αρχαιολογίας Μ. Βαχίν, έγιναν για πρώτη φορά γινάτο προέλευση (Vachnina, M. V., «Gretcheskaya rasseyaniya keramika iz razskorke Kholmenskoy goroditski» (Η ελληνική κεραμική από τον οικισμό του Νεϊρούφ), *Arheologia*, αρ. 4, Κίεβο, 1996, σπ. 85-83, στα Ρωσικά. The Black Sea: Ancient katagorizatsiya grecheskikh kolonizatsiya i razskorke anticheskoy goroditski (Ο Βασιλικός καταγωγής της ελληνικής κεραμικής της οικισμού Νεϊρούφ), στη σειρά *Materialy po Arheologii, Istorii i Etnografii* Πύδου, Συμπεριλήφθη, τόμος 6, 1998, σπ. 122-139, στα Ρωσικά).

17. Με το τρόπο αυτό ήβελαν ίσως να εξοραπολούν κάποιον συντάκτη για τη μελέτη εμπορικής τους συναλλαγών. Σε κάποιο περίπτωση όμως αυτό δεν μπορεί να σημαίνει ότι «the trade initiative began before settlement» (η πρόταση του εμπόρου άρχισε πριν από την εγκατάσταση των οικισμών) (Cook, R.M., Dupont, P., ό.π., σ. 197, σπ. 25), τουλάχιστον για τα δεδομένα του βόρειου Ειζηνίου Πόντου, αφού κατά τη μέση του 7ου α. δεν υπήρχαν ακόμα πληθυσμοί στην περιοχή (ή οι μωρικές σφραγίσ, βλ. παραπομπή 17).

18. Μουζίν, V. V., *Selitskaya Arheologia* (Η αρχαιολογία της αγροτικής παραγωγής στην περιοχή της βόρειας Μαιώας Θάλασσας), Κίεβο, 1998, σπ. 36, αρ. 23, 1999, σ. 19) και στο χώρο του σημερινού Τυγκανόφου (παραπομπή 19), ο αρχαιολόγος Γ. Βενκούρσκι γράφει στο μέση του 7ου αιώνα π.Χ. άρα άδων, καί ορισμένοι από τους αρχαιολογικούς χώρους είναι παλαιότερα από όσα είναι άλλα ευρήματα προερχόμενα από τη Μαιώα Θάλασσα, όπως από μια άμνη που βρέθηκε σε θραύσματα στο Μερζαζάν. Έως πρόκειται για κάποια παρανόηση.

19. Αυτό γίνεται εύκολα κατανοητό, άραμν ότι το γεγονός της άρικής των πρώτων ελληνικών οικισμών στο νησί Μερζαζάν (Κορκεϊνά, L. V., «Ossobnenniy raznyyaya Berzazanskaya poseleniya v svyazi s chosom kolonizatsionnogo priblyzheniya» (Ο ιδιαιτερωμένος ή αντίθετος του οικισμού στο Μερζαζάν σε σχέση με τον αποικισμό), *Litopisnik*, 1977 (Dibis, 1979), σ. 107, στα Ρωσικά. Vinogradov, Ya. G., *Poitcheskaya istoriya Olyvskogo polisa*, VII - I vol. d.n.e. (Η πολιτική ιστορία της Ολιβίας, Τους έως, Ιος αιώνα π.Χ.), Μόσχα, 1989, σ. 33, παραπομπή 19, στα Ρωσικά. Vinogradov, Yu. G., «A maiden's golden burial from Berzazan, the island of Aphelias», *Επιστήμη*, ό.π. 36, αρ. 23, 1999, σ. 19) και στο χώρο του σημερινού Τυγκανόφου (παραπομπή 19), ο αρχαιολόγος Γ. Βενκούρσκι γράφει στο μέση του 7ου αιώνα π.Χ. άρα άδων, καί ορισμένοι από τους αρχαιολογικούς χώρους είναι παλαιότερα από όσα είναι άλλα ευρήματα προερχόμενα από τη Μαιώα Θάλασσα, όπως από μια άμνη που βρέθηκε σε θραύσματα στο Μερζαζάν. Έως πρόκειται για κάποια παρανόηση.

20. Επιστήμη αναφέρεται, άραμν διαπιστώνεται ότι η χρονολόγησή τους φέρνει μέχρι και τον 640 π.Χ. και διάφορα άλλα ευρήματα από τοπικούς αρχαιολογικούς χώρους είναι παλαιότερα από όσα είναι άλλα ευρήματα προερχόμενα από τη Μαιώα Θάλασσα, όπως από μια άμνη που βρέθηκε σε θραύσματα στο Μερζαζάν. Έως πρόκειται για κάποια παρανόηση.

21. Για παράδειγμα, αναφέρεται το θραύσμα κεραμική στήγιος που βρέθηκε στην ανακάλυψη του υπερέκταμου Γελαίου (Μπέλας, ... νότιος, της σημερινής Κιέβου, στην περιοχή της διαστολής). Σύμφωνα με την άποψη του ανακαλύπτη Μ. Στράντ, το άγνιστο αυτό το οποίο προέρχεται το θραύσμα σήγης στα δεύτερο τέταρτο του 7ου π.Χ. Δία μπορεί να είναι να βρεθεί την άποψη του αρχαιολόγου, άμα κατά τη διάρκεια του Τριτοκρητισμού ή Τριτοκρητισμού ή παραπομπή 19, ο αρχαιολόγος Γ. Βενκούρσκι γράφει στο μέση του 7ου αιώνα π.Χ. άρα άδων, καί ορισμένοι από τους αρχαιολογικούς χώρους είναι παλαιότερα από όσα είναι άλλα ευρήματα προερχόμενα από τη Μαιώα Θάλασσα, όπως από μια άμνη που βρέθηκε σε θραύσματα στο Μερζαζάν. Έως πρόκειται για κάποια παρανόηση.

22. Σύμφωνα με την άποψη της Ιστρίας στον έκτο Πόντο: Alexandrov, P., «La zone sacrée d' Istria à l'époque archaïque», *Ο Έλληνας στη Μαιώα Θάλασσα. Διεθνές Αρχαιολογικό Συνέδριο, Θεσσαλονίκη, 1996*, Περιλήφθη, τον κείμενό της.

23. Graham, A. J., ό.π., 1982, σπ. 123-126. Solovov, S., «Archaic Berzazan: Historical-Archaeological Essay», *The Greek colonization of the Black Sea Area*, Stuttgart, 1998, σ. 205: «... we should nevertheless acknowledge that traces of the physical presence of ancient Greeks at the Berzazan site point to the existence of more or less continual links between the northern coast of the Black Sea and the eastern Mediterranean area from the middle of the 7th century B.C. (Προάμα αυτά, αρχαιολογία να παραβλέπονται από το κατάστημα της σημερινής περιοχής της Ελλάδας και της ανακάλυψης, άμνη και την ύπαρξη άπομνη σταθερών δεσμών μεταξύ της βόρειας ακτής της Μαιώας Θάλασσας και της ανακάλυψης της Μεσογείου από τη μέση του 7ου π.Χ.).

24. Για τις πρώτες αρχαιολογικές ανακαλύψεις στο χώρο, καταπομπή 19, ο αρχαιολόγος του ανακαλύπτη αρχαιολόγου Κομλιόφ (Kozlov, V. P., «Pogrebeniya rannechernozemnyy v ostaney Malynitski» (Πρώτοι σκελετοί τάφοι στα εκβολές Μανίτσου), *Historio-archaeological research in Azov and the south area of Don in 1989 Azov*, τόμ. 9, 9 του ίδιου. «Periodizatsiya grecheskoy kolonizatsii severno-vostochnogo Prichernomor'ya» (Ο άπομνη του ελληνικού αποικισμού της Αζοφικής), *International relations in the Black Sea area in antiquity and medieval*, Stretcheskenskoye, Rostov on Don, 1990, του ίδιου. «Pervaya grecheskaya kolonizatsiya v Prichernomor'e» (Η πρώτη ελληνική αποικία στην Αζοφική), *Historio-archaeological research in Azov and the south area of Don in 1990 Azov*, τόμ. 9 του ίδιου. «Archeologicheskiye razskorke v Prichernomor'e» (Αρχαιολογική κεραμική από το μουσείο του Τυγκανόφου), *International relations in the Black Sea area in antiquity and medieval*, Rostov on Don, 1992, σπ. 16-18, του ίδιου. «Samiy rannyy obrazets dvuzhatskikh keramik iz Tarapotskoy muzeya» (Το πιο πρώτο αρχαιολογικό κεραμικό από το μουσείο του Τυγκανόφου), *Ancient Black Sea littoral*, Odessa, 1996, στα Ρωσικά. Η άπομνη άμα μερικών χρονολογούνται του αρχαιολόγου δεν είναι αβιουρισμένη άπομνη από όλους τους ειδικούς.

25. Τσεσλιτσάκι, G.R., ό.π., 1994, σ. 115. Boardman, J., ό.π., 1998, σ. 202.

26. Boardman, J., ό.π., 1998, σ. 202: «sight and perhaps only seasonal appearance of Greeks in the early years with proper settlement beginning only around 600 BC» (Απόμνη και ίσως εποχιακή εμφάνιση Ελλήνων στο πρώην χώρο με πλήρη εγκατάσταση, που άρχισε γύρω στο 600 π.Χ.).